

James Mellaart, *Çatal Hüyük, A neolithic town in Anatolia*, 232 p. + 121 figuri (majoritatea pe planşe) și XV planşe în culori, în seria „New Aspects of Antiquity“, Thames and Hudson, Londra, 1967

Cercetările arheologice întreprinse în ultimele decenii în Asia Mică au reactualizat importanța excepțională a acestei zone pentru dezvoltarea culturii și a civilizației omenității în toată Asia Anterioară și în bazinul Mării Egee, ca și pentru legăturile acestor zone cu sud-estul Europei, cu multe milenii înaintea erei noastre. Se poate spune chiar că unele dintre cele mai spectaculoase descoperiri arheologice din ultimele două decenii din această vastă zonă a lumii vechi au fost făcute chiar în Asia Mică. Într-adevăr, după epocalele descoperiri din secolul trecut ale lui H. Schliemann la Troia, după scoaterea la lumină în special la începutul secolului nostru a strălucitei civilizații a hitiților, săpăturile arheologice întreprinse de școala britanică de arheologie de la Ankara după ultimul război mondial, dar în special începând din 1955, au avut darul de a adânci mult în trecut cunoștințele noastre, care pînă atunci, cu rare excepții, nu coborau mai jos de mileniul al IV-lea î.e.n. Iar dintre toate aceste cercetări pe scară largă — printre care amintim pe acelea din așezarea neolitică de la Hacilar și pe acelea din așezarea chalcolitică, și din epoca bronzului de la Beycesultan —, cele mai deosebite și chiar neașteptate rezultate le-au oferit săpăturile întreprinse în anii 1961 și următorii în așezarea neolitică de la Çatal Hüyük din cîmpia Konya, în sud-vestul Asiei Mici.

Specialiștii au luat treptat cunoștință de rezultatele săpăturilor de la Ç.H. prin rapoarte-

le anuale publicate de conducătorul lucrărilor, arheologul James Mellaart, în anuarul Școlii britanice din Ankara (*Anatolian Studies*), și printr-o serie de articole în diferite alte publicații, iar marele public a putut admira unele dintre aceste descoperiri prin dări de seamă publicate în „Illustrated London News” și în alte reviste. Dar tocmai caracterul excepțional al descoperirilor și importanța lor pentru o serie de probleme legate de istoria culturii în toată Asia Anterioară și în Egeea l-au determinat pe binecunoscutul arheolog sir Mortimer Wheeler, secretar perpetuu al Academiei Britanice și conducătorul seriei de monografii „New Aspects of Antiquity” să solicite autorului o prezentare sintetică globală a rezultatelor primelor trei campanii de săpături de la Ç.H.

Într-o serie de unsprezece capitole, autorul tratează în chip exhaustiv rezultatele acestor săpături și problemele puse de ele, dînd o imagine deosebit de vie a vieții din așezarea respectivă din mileniiile VII și VI î.e.n. După o scurtă introducere în care sînt amintite unele probleme legate de cercetarea arheologică a regiunii, se trece la descrierea așezării și a săpăturilor, discutîndu-se în capitolul următor datarea acestui „oraș neolitic”, pentru ca apoi, în capitolele următoare (arhitectura, planul orașului, sanctuarele și basoreliefurile, picturile de pe pereți, sculpturile în rondebousse, riturile funerare și ofrandele din morminte, meșteșugurile și comerțul), să studieze toate descoperirile făcute. În

ultimul capitol, intitulat „Populația și viața ei economică”, se schitează o scurtă sinteză a locuitorilor așezării și a felului ei de viață, deși trebuie precizat că în toate celelalte capitole sînt discutate și diferitele aspecte ale problemelor legate de aceste descoperiri, astfel încît cartea este deosebit de utilă și pentru specialiști și pentru marele public intelectual.

Situată pe două coline naturale vecine, dintre care cea mare are 450×275 m, așezarea de la Ç.H. ocupă o suprafață de circa 12 ha, ceea ce îl îndreptățește pe autor să afirme că aceasta este cea mai mare așezare neolitică cunoscută pînă acum în tot Orientul Apropiat; grosimea straturilor de cultură este de peste 19 m (cele mai vechi straturi aflîndu-se acum sub nivelul cîmpiei înconjurătoare), deci aproape de două ori mai mare decît a acelora de la Mersin și o dată și jumătate mai mare decît a acelora de la Jerichon.

Fără să se ajungă încă la baza acestor straturi, s-au descoperit pînă acum zece niveleuri de locuire, fiecare cu importante resturi arhitectonice, date pe baza metodei C 14 între 5600 și 6400 î.e.n., ceea ce înseamnă o dăinuire de peste 700 ani; construcțiile erau refăcute în același loc, avînd de multe ori același plan. Dacă se ține seama de caracterul unora dintre acestea — și în special de numeroasele sanctuare și capele — reconstruite și amplificate treptat, ca și de toate celelalte constatări de ordin arhitectonic etc., este evident că așezarea a avut un caracter urban; faptul — deși în contradicție cu concepțiile curente despre epoca neolitică — nu mai poate surprinde, după descoperirile orașului-cetate de la Jerichon, datînd din aceleași milenii.

Locuințele erau lipite una de alta, avînd în schimb curți interioare. În multe dintre nivelurile de locuire, zidurile construcțiilor — locuințe și sanctuare sau capele — s-au păstrat pînă la 2 m înălțime, deși toate erau făcute din „cărămizi” rectangulare uscate la soare — deci din „chirpici” — pe un solid schelet de lemnărie. Multe dintre cărămizi conțineau pleavă și, în lipsa pietrelor, temeliile erau zidite din același material, uneori fiind constituite din cîte șase șiruri orizontale

de cărămizi sub nivelul de călcare. Acoperișurile plate erau susținute de numeroși stâlpi și grinzi, iar lutul cu care era acoperită lemnăria acoperișului era de multe ori așternut pe rogojini pentru a împiedica pătrunderea apei.

Pe lângă cuptoare și vetre, în interiorul încăperilor se aflau platforme înalte, situate uneori la colțuri, deci în formă de L, bine luate și avînd rolul unor paturi-divanuri.

Înălțimea diverselor clădiri diferind și fiecare avînd pereții proprii, autorul crede că luminatul era asigurat nu numai cu lămpile aprinse în nișe, dar și prin mici ferestre străpunse în partea superioară a pereților. Intrarea în clădiri se făcea prin acoperiș, urcîndu-se și coborîndu-se cu ajutorul unor scări mobile de lemn.

Una dintre caracteristicile esențiale ale așezărilor de la Ç.H. îl constituie numărul mare al capelilor și al sanctuarelor — dintre cele 139 de încăperi descoperite pînă în 1963 nu mai puțin de 40 avînd o destinație de cult, fiind mult mai bogat decorate în interior decît locuințele și în general mai mari.

Deoarece nu s-au găsit resturi osoase arse în sanctuare, autorul socotește că nu se făceau sacrificii cu prilejul diferitelor ceremonii de cult, dar — deși lipsesc altarele sau mesele de cult — numărul ofrandelor era destul de mare: unelte de obsidiană și de silex, grămezi de cranii de bouri, figurine votive umane și animale etc. În general, sanctuarele se disting și prin bogăția picturilor de pe pereți, prin reliefuri reprezentînd divinități, animale și capete de animale, apoi coarne de boi, prinse în bănci de lut, șiruri de bucranii, figuri umane prinse în pereți, cranii umane pe platforme etc., toate avînd o semnificație religioasă. La acestea se adaugă unele înmormîntări cu ocră, cele mai multe de acest fel descoperite chiar în sanctuare.

Bogăția ornamentării pictate și în relief de pe pereți — motive geometrice, amintind de covoarele orientale, alături de scene naturaliste, inclusiv scene de luptă și de vînătoare, nelipsind însă nici foarte multe mîini umane pictate pe pereți — constituie însă elementele cu adevărat senzaționale ale descoperirilor de la Ç.H. — și numai o atentă parcurgere a planșelor și figurilor volumului poate da o

idee asupra nivelului excepțional al acestei arte neolitice din Anatolia. Semnalăm, pe de o parte, o pictură cu șiruri de triunghiuri puse cap în cap, care amintește în chip surprinzător de motivul pictat pe coloana de cult descoperită de noi în așezarea de la Căscioarele în stratul Boian târziu, și alta pe care autorul o interpretează — probabil, cu dreptate — ca reprezentând planul însuși al orașului, având ca fundal un vulcan în erupție, identificat cu vulcanul Hasan Dog din regiune !

De cele mai multe ori sînt mai multe straturi suprapuse de pictură, fiecare acoperit cu un strat subțire de tencuială, ceea ce l-a determinat pe autor să creadă că asemenea picturi erau executate în vederea unor ceremonii religioase, după care erau imediat acoperite, tocmai fiindcă aveau un rol magic.

Față de amploarea picturilor și a reliefulor de pe pereți, firește că cele circa 50 de statuete antropomorfe de lut și de piatră, dintre care nici una nu depășește 30 cm înălțime, sînt mai puțin importante din punct de vedere artistic, deși autorul le consideră cele mai prețioase izvoare pentru reconstituirea religiei neolitice de la Ç. H. Spre deosebire de majoritatea așezărilor neolitice, la Ç. H. nu este vorba numai de statuete ale „zeiței înamé”, ci și de reprezentări ale divinității masculine. Există și grupe sculpturale — *hieros gamos*, zeița cu animale, ca și zeița reprezentată însărcinată sau născînd etc. Populația de la Ç. H. își concepea deci zeii în chip antropomorf, dar nu lipsesc nici diferite simboluri caracteristice : taurul ca simbol al fertilității masculine, leopardul ca simbol probabil al vieții sălbatice și al morții, fără a fi nevoie să se creadă că aceste animale erau adorate ca divinități.

Frecvența cu care zeița este asociată cu animale sălbatice reflectă probabil, după autor, străvechiul ei rol de patroană a vînătoarei. Iar descoperirea într-un depozit de griu a unei statuete a zeiței reprezentată născînd indică legătura ei cu agricultura, deși altădată ea apare ca o zeiță a morții, fiind însoțită de o pasăre, poate un vultur. După părerea autorului se ajunsese la o adevărată concepție a „familiei divine”, în care ordinea de importanță era : mama, fiica, fiul și tatăl,

dar e mai greu de spus dacă erau patru divinități sau numai două — Marea zeiță și fiul ei, care este totodată și bărbatul.

Credința în „viața viitoare” ar fi clar atestată în obiceiurile funerare ; înmormintările individuale erau rare, multe case și sanctuare servind și ca locuri familiale de îngropare, și cu cît clădirea a fost mai îndelung folosită, cu atît s-au găsit mai multe schelete (într-un sanctuar chiar 32 !). Probabil însă că a existat și un cimitir, în zona încă necercetată a așezării. Pînă acum s-au descoperit în total circa 400 de schelete sau resturi de schelete, dintre care numai 11 erau pictate cu ocră roșu sau cinabar pe craniu sau și pe craniu și pe corp ; cele mai multe dintre acestea din urmă, dacă nu chiar toate, sînt schelete de femei. Unele schelete de bărbați erau în schimb acoperite cu culoare verde.

Dintre obiectele de inventar funerar merită să fie semnalate statuetele-amulete, oglinzile de obsidiană și cataramele de os, găsite numai în morminte. Celelalte ofrande funerare sînt foarte numeroase : pumnale de silex, vase și cutii de lemn, vase de lut cu semințe de cereale, ouă, iar în mormintele de femei și multe obiecte de podoabă, inclusiv două „pintadere” de lut ars.

Pentru unelte și armele de toate zilele, obsidiană era foarte mult folosită, alături de alte roci ; obiectele de lemn, de os și împletiturile textile erau foarte numeroase. În ceea ce privește ceramica, autorul se mulțumește cu o foarte sumară trecere în revistă ; unele dintre forme erau imitate după vasele de lemn. Numai în straturile superioare ceramica e bine arsă ; din punctul de vedere al decorului, pînă acum abia s-au găsit cîteva fragmente pictate cu benzi și linii de culoare deschisă și cîteva cu motive liniare incizate, căci în general ceramica este monocromă și lustruită. Culoarea suprafeței variază de la cenușiu închis la negru-brun, dar se întîlnesc și aite culori (roșu, cenușiu deschis, bej, oranj etc.).

Metalul a fost folosit numai pentru podoabe, descoperindu-se perle etc. de aramă și de plumb.

Există indicii că erau foarte multe împletituri textile (coșuri, rogojini etc.), iar țesutul

este atestat de picturile parietale reprezentând covoare și de resturi de veșminte de lână.

S-au găsit resturi carbonizate de semințe indicând cultivarea a 14 feluri de cereale și legume — principalele fiind grâul (două specii diferite), o anumită specie de orz și mazăre — ca și a pomilor fructiferi. Creșterea animalelor este atestată de oasele de animale descoperite (mai ales de oi și capre), iar mierea era și ea prețuită și căutată.

Totuși originea agriculturii nu poate fi căutată în regiunea Konya, unde nu cresc în stare sălbatică decât două cereale. De aceea autorul este sigur că agricultura a fost introdusă aici din afară, nu mult înainte de nivelul X de locuire, până unde au ajuns săpăturile, pe la mijlocul mileniului al VII-lea î.e.n. Închipuirile ei trebuie căutate în Natufianul din Palestina, în încă necunoscutul neolitic aceramic din platoul Anatoliei și în Khuzistan, adică „într-o etapă „protoneolitică” care va fi început la sfârșitul pleistocenului, ceea ce — arheologic vorbind — înseamnă la sfârșitul paleoliticului superior.

Deocamdată studiul resturilor osoase umane nu este terminat, dar din datele preliminare se pare că se pot distinge la Ç.H. elementele a două rase diferite: una dolicocefală protomediterraneană și alta brahicefală, voinică. Puțini membri ai comunității par să fi trăit mai mult de 40 de ani — numărul scheletelor de femei și de copii fiind mai mare decât al celor de bărbați.

Deoarece până acum săpăturile s-au limitat la o zonă a cartierului religios, se poate spune puțin despre structura socială a acestui oraș neolitic. Poziția socială a femeii era evident importantă într-o societate agricolă cu un cult al fertilității, în care divinitatea principală era feminină. Mărimea diferită a locuințelor și mai ales diferențele constatate în privința felului cum se prezenta interiorul lor, ca și diferența dintre inventarele mormintelor indică o anumită inegalitate socială, dar deocamdată nu se pot trage alte concluzii. Este însă sigur că a existat o ordine socială bine stabilită, dacă se ține seama de planul stereotip al caselor și de toate celelalte elemente arhitectonice, de-a lungul celor aproape

opt secole de existență putându-se constata puține schimbări de la un nivel la altul.

Spre deosebire de celelalte culturi neolitice, autorul socotește că la Ç.H. cultura neolitică a păstrat o serie de tradiții care par arhaice într-o societate neolitică complet dezvoltată.

Toate elementele artei sînt considerate de autor drept moșteniri din paleoliticul superior. Și în alte culturi — ca de pildă în Natufianul din Palestina — se întâlnesc asemenea reminiscențe, dar nicăieri într-un număr așa de mare ca la Ç.H. Explicația stă atît într-un puternic conservatism, cît mai ales în importanța foarte mare pe care vînatul a continuat să o aibă în economia societății din cîmpia Konya. Toate acestea îl determină pe autor, pe de o parte, să socotească absolut necesară continuarea cercetărilor de la Ç.H., iar, pe de altă parte, să spună că o comparație cu celelalte culturi contemporane din Orientul Apropiat ar fi deocamdată infructuoasă, atîta vreme cît atît de vaste teritorii intermediare nu au fost încă explorate. Iar pentru a arăta influența acestei culturi neolitice asupra vecinilor și succesorilor săi, atît din Anatolia cît și din sud-estul Europei vecin, ar trebui un alt volum... Oricum ar fi, neoliticul de la Ç.H. este plin acum ceva unic în lunga istorie a evoluției societății omenești, constituind o legătură între îndepărtații vînători ai paleoliticului superior și noua societate de producători de hrană. Iar multe dintre scenele de vînătoare și de lupte pictate pe pereți amintesc în chip surprinzător de unele scene din perioada epipaleolitică din Levantul spaniol.

Oricine va frunzări numai acest volum va fi cu adevărat uluit de calitatea artistică a descoperirilor de la Ç.H. și de înaltul nivel la care se situează cultura neolitică de aci, socotind cu totul îndreptățită dorința autorului de a continua încă zece ani săpăturile pentru a dezveli în întregime această importantă așezare. Dacă nu ar fi decât faptul că, după Jerichon, Çatal Hüyük ne silește să ne schimbăm fundamental concepțiile noastre despre lumea neolitică sau cel puțin despre posibilitățile unora dintre populațiile neolitice, și volumul recenzat pe larg aci ar merita cele mai favorabile aprecieri. Dar acestea sînt îndreptățite și prin nivelul științific la

care se situează și totodată prin excepționale condiții tehnice în care volumul a fost realizat. Poate că și multe dintre descoperirile noastre, dacă s-ar putea bucura de aceeași prezentare

grafică, ar câștiga mai mult în aprecierea care li se acordă...

Vladimir Dumitrescu

Iudita Winkler, *Drahma și hemidrahma în sistemul monetar al daco-geților*, în *Acta Musei Napocensis*, III, 1966, p. 75 — 89 (cu o planșă în text).

Problema monedei divizionare în rândul emisiunilor celtice și geto-dacice a stat în atenția unor numismați români și străini. Dificultățile pe care le prezintă o astfel de cercetare au dat naștere deseori, după cum era de așteptat, la formulări care exprimă puncte de vedere diferite. În preocupările mai vechi nu se poate vorbi despre o lucrare specială afectată subdiviziunilor monetare locale din Dacia. O asemenea sarcină și-a asumat-o de curând Iudita Winkler, concretizând-o prin publicarea în 1966, a studiului său: *Drahma și hemidrahma în sistemul monetar al daco-geților*.

De la început am vrea să relevăm eforturile reușite ale autoarei de a strânge la un loc un numeros și valoros material, răspândit până acum în diverse publicații și colecții. De asemenea se cuvine subliniat, tot ca un fapt pozitiv, încercarea de selectare și clasificare a diferitelor tipuri de subdiviziuni și raportarea lor, de fiecare dată, la tipurile corespunzătoare de tetradrahme, întărindu-se astfel caracterul lor local. Nu lipsesc nici mențiunile privind opiniile și numele celor care au abordat anterior un subiect similar: Const. Moisil, Ö. Gohl, K. Pink, Oct. Iliescu și C. Secășanu.

Studiul la care ne referim cuprinde însă și unele probleme discutabile, ca și unele lacune serioase de documentare, precum și unele interpretări eronate. Asupra acestora dorim să atragem atenția în prezenta recenzie.

Este un fapt îndeobște admis că monetăria est-celtică și geto-dacică a copiat și pe plan metrologic unele nominale caracteristice sistemului monetar din lumea greco-macedoneană. De aceea s-au încetățenit în lucrările de specialitate denumirile grecești clasice de tetradrahmă, didrahmă și drahmă, care se acordă

curent imitațiilor geto-dacice. Credem însă că uneori s-a mers, și încă se mai merge, prea departe atunci când se caută să se aplice sistemul ponderal grecesc în mod mecanic, ca un calapod, monetăriei locale din Dacia. Dacă la geto-daci putem vorbi de o preocupare de menținere a unei anumite greutate, nu trebuie să înțelegem prin aceasta că avem de-a face cu un sistem monetar în înțelesul clasic al cuvîntului. Socotim că se procedează greșit atunci când se caută o explicație și un nominal corespunzător greutății fiecărei monede care nu se încadrează între anumite limite specifice sistemului ponderal grecesc. Dacă ar fi să procedăm cu exactitate matematică, vom reuși să găsim în monetăria geto-dacică nu numai aproape întreaga gamă de subdiviziuni existentă în nomenclatura sistemului ponderal din lumea greco-macedoneană, ci și piese care se situează în afara acestuia. Situația a fost, sau trebuie să fi fost, mai simplă decât o complicăm noi. Denumirilor grecești, împrumutate emisiunilor geto-dace, urmează să le atribuim un sens convențional, prin care să desemnăm tipuri monetare cu o anumită greutate, corespunzătoare valorii ponderale uneia dintre nominalele principale, frecvent utilizate în lumea greco-macedoneană.

Urmărind evoluția greutății în monetăria locală din Dacia se poate observa că emisiunile din prima perioadă, aparținînd secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea î.e.n., sînt aproape exclusiv monede cu nominal și modul mare, cu valoare ponderală de tetradrahme și că ele păstrează o greutate puțin variabilă, cuprinsă între 12—15 g. În cea de-a doua perioadă, care cuprinde mijlocul secolului al II-lea și pînă la începutul secolului I